

ศัพท์วินิจฉัย บทที่ ๕๘
ความสุข คือ อะไร ?

บัญญัติพยากรณ์ ที่ ๒๘
สุขของเรานี้ให้เงินสด ไท่จะดีกว่า

ปิ่นท้าวที่ร้อย ที่ ๒๐๗

คุณ “ ก ” เกิดเมื่อวันโกสินทร ศก ๓๓๓ ถึง มีน ๒๖๖
“ จ ” เกิดเมื่อวันโกสินทร ศก ๓๓๓ ถึง มีน ๒๖๖
เป็นอย่างเจ้า ๗๖ คนหนึ่ง ๗๖ คนหนึ่ง
เป็นเป็น พมหาราช วันราชการ คน ละ ตำบลหนึ่ง มา
จน วันโกสินทร ศก ๓๖๖ ตกมาเป็นพนักงาน ผู้ วิจัย
(คือสำหรับดูอาการไข้เจ็บ) ร่วมว่ากัน คุณ “ ก ”
กับคุณ “ จ ” ต่างคน ต่าง ชินา กัน หมูม ๆ หมีม ๆ
หัวเราะ หัวเราะ ๆ ๆ ๆ ๆ ๆ ๆ ๆ ๆ ๆ ๆ ๆ ๆ ๆ ๆ ๆ ๆ ๆ ๆ

โคลง ทาย

๓๓ ๑ นักรบอย่างโง่โง่
ใครจะหาหนทาง
ผู้วิเศษก็คน
ใครจะหาหนทาง
๓๔ ๑ ในเมื่อวันพระ
เป็นบุญเรื่องเมื่อก่อน
ใครจะหาหนทาง
ผู้วิเศษก็คน
ใครจะหาหนทาง

กะบู้ โกลงบทที่ ๓๘

โกลง กะบู้ โกลงบทที่ ๓๘ จะได้อรรถ

04

ปูจฉา-วิสัยนาและปริศนาคำทายรูปแบบโคลง กระทู้: กิจกรรมใน วชิรญาณวิเศษ กับบทบาทใน การสืบทอดและสร้างสรรค์วัฒนธรรมวรรณศิลป์ ไทยในสมัยรัชกาลที่ 5

Puccha-Vissajjana and Khlong Krathu
Riddles: Activities in The Vajirayanna-Viset
and Their Role in Continuity and
Innovation of Thai Literary Culture
During the Reign of King Rama V

Received: September 9, 2024 | Revised: December 3, 2024 | Accepted: January 13, 2024
DOI: 10.14456/drj.2025.4

ชนะพล สมบูรณ์*

Chanaphon Somboon

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ระดับดุษฎีบัณฑิตเรื่อง “วชิรญาณ กับบทบาทในการสร้างสรรค์วัฒนธรรมวรรณศิลป์ไทยในสมัยรัชกาลที่ 5”

This article is a part of the Ph.D. thesis: “VAJIRAYANA AND ITS ROLES IN CONSTRUCTING THAI LITERARY CULTURE IN THE REIGN OF KING RAMA V”

** นิสิตระดับปริญญาเอก ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อีเมล: chanaphon_m@hotmail.com

Doctoral student, Department of Thai, Faculty of Arts, Chulalongkorn University, email: chanaphon_m@hotmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบทบาทด้านการสืบทอดและสร้างสรรค์วัฒนธรรมวรรณศิลป์ไทยสมัยรัชกาลที่ 5 ของงานเขียนประเภทปจณา-วิสัยนาและปริศนาคำทายรูปแบบโคลงกระทู้ที่ตีพิมพ์ในวารสารวรรณกรรม วชิรญาณวิเศษ ได้แก่ “โคลงทาย” “ปัญหาขัดข้อง” “ปัญหาพยากรณ์” “ศัพทวินิจัย” และ “กระทู้โคลง” โดยวิธีการวิเคราะห์ตัวบทและเชื่อมโยงกับขนบวรรณศิลป์ของไทย ผลการศึกษาพบว่างานเขียนเหล่านี้มีบทบาทด้านการสืบทอดทั้งการสืบทอดร้อยกรอง วัฒนธรรมการเล่นและความรู้ทางพระพุทธศาสนา ส่วนบทบาทด้านการสร้างสรรค์ประกอบด้วยการส่งเสริมการเกิดกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่และการเขียนเชิงวิพากษ์ ซึ่งมีส่วนสร้างความหลากหลายและแปลกใหม่ในการสร้างเสพวรรณกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 5

คำสำคัญ: ปจณา-วิสัยนา, ปริศนาคำทายรูปแบบโคลงกระทู้, วชิรญาณวิเศษ, วัฒนธรรมวรรณศิลป์ไทย, วารสารวรรณกรรม

A b s t r a c t

This article aims to study the role of the genres of pucchavissajjana (questions and answers), and Khlong Krathu Riddles (riddles in the form of quatrain) published in the literary magazine ‘Vajirayanna-Viset’ during the reign of King Rama V, in terms of their contribution to the continuation and creation of Thai literary culture. The works analyzed include “Khong Tai” (Riddle Poems), “Phanha Khadkhong” (Trouble Tales), “Phanha Phayakorn” (Prediction Problems), “Sapphavinitchai” (Lexical Decisions), and “Kratu Khong” (Clue Quatrains). The analysis method involves examining the texts and relating them to the literary traditions of Siam. The study’s findings indicate that these writings played a role in both the preservation of Thai poetry, the cultural practice of plays, and knowledge of Buddhism. Creatively, they contributed to the development of modern Thai poetry and critical writing, which introduced diversity and novelty to the production and enjoyment of Thai literature during the reign of King Rama V.

Keywords: ecocriticism, representation, ethics, Isan literature

1. บทนำ

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในวงวรรณกรรมของสยามจากหลายปัจจัย ทั้งอิทธิพลจากความรู้และวิทยาการของชาติตะวันตก โดยเฉพาะการพิมพ์ที่ทำให้การสร้างและเผยแพร่วรรณกรรมแพร่หลายกว่าในอดีต รูปแบบงานเขียนของชาติตะวันตกส่งผลให้เกิดงานประเภทใหม่ทั้งสารคดีและบันเทิงคดี สிทธิสภาพนอกอาณาเขตที่คุ้มครองชาวตะวันตกผู้ดำเนินกิจการสื่อสารพิมพ์ในสยามส่งผลให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์ประเด็นต่างๆ ในสยามและทำให้คนสยามเริ่มดำเนินการสื่อสารพิมพ์ เพื่อตอบโต้กันในพื้นที่สาธารณะ ทำให้เกิดความหลากหลายและจำนวนสื่อสารพิมพ์รายคาบเพิ่มขึ้นหลายเท่า เมื่อเทียบกับสิ่งพิมพ์รายคาบภาษาไทยซึ่งมีครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ 3 นอกจากนี้อีกสิ่งแพร่หลายในตลาดสิ่งพิมพ์คือหนังสือนิทานคำกลอน ซึ่งได้รับความนิยมเป็นอย่างยิ่งเพราะมีเนื้อหาผูกพันกับวัฒนธรรมชาวบ้าน ปราภฏการณ์ดังกล่าวเป็นหลักฐานการทำให้วรรณกรรมกลายเป็นสินค้าอุตสาหกรรมเพื่อขายแก่มวลชน สัมพันธ์กับความเจริญทางเศรษฐกิจในเมืองหลวง นอกจากนี้ผู้มีความรู้อ่านออกเขียนได้ก็เพิ่มมากขึ้นโดยเฉพาะเมื่อรัฐให้การสนับสนุนด้านการศึกษาเพื่อสร้างข้าราชการสมัยใหม่หลังการเปลี่ยนแปลงระบบบริหารราชการแผ่นดินรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง

(ธนศ อารณสุวรรณและคณะ 2549) ด้วยเหตุนี้จำนวนผู้สร้างและเสพวรรณกรรมจึงเพิ่มมากยิ่งขึ้น การสร้างเสพวรรณกรรมในสมัยรัชกาล 5 จึงมีทั้งที่สืบทอดจากวัฒนธรรมเดิมและการสร้างสรรค์ด้วยแนวคิดและแนวทางใหม่

ในช่วงเวลาที่การสร้างเสพวรรณกรรมเฟื่องฟูและคึกคักอย่างยิ่ง ราชสำนักซึ่งเป็นผู้สร้างงานวรรณกรรมมาตั้งแต่อดีตและกลายมาเป็นหนึ่งในผู้ผลิตหนังสือรายสำคัญในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้ริเริ่มโครงการสำคัญด้านวรรณกรรมขึ้น คือ “วชิรญาณ” อันเป็นทั้งนามของหอพระสมุดและสิ่งพิมพ์ สองสิ่งนี้นับเป็น “สถาบันหลักในการผลิตงานเขียนของราชสำนัก” (ธนาพล ลิมอภิชาติ และ วริศา กิตติคุณเสรี 2551: 48) หอพระสมุดวชิรญาณซึ่งดำเนินการระหว่าง พ.ศ. 2424-2448 มีบทบาทในการเก็บรวบรวมหนังสือสมัยใหม่และเอกสารโบราณประเภทต่างๆ ของสยาม และเปิดโอกาสให้สมาชิกเข้าถึงงานเขียนต่างๆ เหล่านั้นได้ นอกจากนี้ยังมีสถานะเป็นสมาคมของชนชั้นสูงซึ่งเปิดโอกาสให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทั้งรสนิยมและความรู้ต่างๆ (ธนพงศ์ จิตต์สง่า 2552) ลักษณะดังกล่าวส่งผลโดยตรงต่อสิ่งพิมพ์ประจำหอพระสมุดอย่าง *วชิรญาณ* ที่เริ่มตีพิมพ์

เผยแพร่ตั้งแต่ พ.ศ. 2427 ในรูปแบบนิตยสารรายปักษ์ และเปลี่ยนมาเป็น นิตยสารรายเดือนจนถึง พ.ศ. 2428 จึงเปลี่ยนมาเป็นนิตยสารรายสัปดาห์ ในช่วง พ.ศ. 2428-2437 มีชื่อว่า *วชิรญาณวิเศษ* และในช่วงเวลาดังกล่าว ก็มีการตีพิมพ์หนังสือในวาระพิเศษอีกหลายฉบับ ต่อมาช่วง พ.ศ. 2437-2448 ก็กลับมาตีพิมพ์รูปแบบนิตยสารรายเดือนอีกครั้งในชื่อ *วชิรญาณ* เช่นเดิม

ไม่ว่าในช่วงใด*วชิรญาณ*ก็มีลักษณะสำคัญคือการรวบรวมงานเขียนที่หลากหลายทั้งประเภทและเนื้อหาสาระมาตีพิมพ์ ลักษณะดังกล่าวมิได้เพียงเอื้อต่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างหมู่สมาชิกเพียงเท่านั้น แต่ยังส่งผลสำคัญต่อวงวรรณกรรมของสยามคือทำให้เกิดการสร้างสรรค วรรณกรรมประเภทใหม่ในวัฒนธรรมวรรณศิลป์ไทยสมัยรัชกาลที่ 5 ดังจะ เห็นได้จากบทความหลากหลายประเภทใน*วชิรญาณ* หรือบันเทิงคดี ร้อยแก้วแนวใหม่อย่างเรื่อง “เรื่องสนุกนี้รัก”¹ ที่เป็นหลักฐานสำคัญที่งาน ศึกษาวรรณกรรมเห็นพ้องกันว่าเป็นบันเทิงคดีร้อยแก้วสมัยใหม่ที่แสดง ความพยายามของคนสยามที่จะเขียนงานตามรูปแบบงานเขียนชาติตะวันตก ทั้งนี้ยังมีความเห็นแตกต่างกันว่าเป็นนวนิยายหรือเรื่องสั้นที่ยังแต่งไม่จบ สมบูรณ์ของไทย (วิภา กงกะนันทน์ 2561: 184) ประเด็นการเป็นเรื่องสั้น ไทยเรื่องแรกของ “เรื่องสนุกนี้รัก” ยังได้รับการเสนอความเห็นที่แตกต่าง อย่างความเห็นของ สุดารัตน์ เสรีวัฒน์ ที่เสนอว่า “เรื่องสนุกนี้รัก” ไม่เป็น เรื่องสั้นเพราะขาดแก่นเรื่อง และเห็นว่า “พระเปี้ยให้ทานธรรม”² เป็นเรื่อง สั้นเรื่องแรกของไทย (2520: 89) แต่อย่างไรกันทั้งสองเรื่องก็ล้วนตีพิมพ์ใน *วชิรญาณวิเศษ* ฉะนั้น*วชิรญาณ*จึงเปิดพื้นที่สำหรับงานเขียนสมัยใหม่อย่าง ชัดเจน แต่ในขณะเดียวกัน*วชิรญาณ*ก็เปิดโอกาสให้ผู้มีความรู้อย่างกวี โบราณได้แสดงความสามารถ จึงทำให้*วชิรญาณ*เต็มไปด้วยงานร้อยกรอง

¹ ตีพิมพ์ใน*วชิรญาณวิเศษ* เล่ม 1 แผ่นที่ 28

² ตีพิมพ์ใน*วชิรญาณวิเศษ* เล่ม 2 แผ่นที่ 33

หลากหลายประเภทและลักษณะคำประพันธ์ที่สืบทอดมาในวัฒนธรรมของสยาม

ทั้งนี้มียานกลุ่มหนึ่งที่ตีพิมพ์ใน*วชิรญาณวิเศษ* ในลักษณะกิจกรรมประจำฉบับคืองานกลุ่มปจฺฉา-วิไลฯ และปริศนาคำทายรูปแบบโคลงกระทู้ ประกอบด้วยกิจกรรมที่ชื่อว่า “โคลงทาย” “ปัญหาขัดข้อง” “ปัญหาพยากรณ์” “ศัพทวินิจฉัย” และ “กระทู้โคลง” มีลักษณะโดดเด่นคือ ผู้อ่านในวงกว้างสามารถมีส่วนร่วมได้เพราะเป็นการสร้างสรรค์งานเขียนขนาดสั้นตามโจทย์ที่กำหนด อีกทั้งการมีกิจกรรมประจำฉบับก็ปรากฏต่อเนื่องยาวนานกว่า 8 ปี จึงมีสถานะเป็นแหล่งฝึกหัดเรียนรู้การสร้างงานเขียนเบื้องต้น บางกิจกรรมยังได้รับการตีพิมพ์รวมเล่มในภายหลังด้วย แสดงให้เห็นคุณค่าของกิจกรรมเหล่านี้ได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้มีลักษณะที่น่าสนใจอย่างยิ่งว่าแม้จะมีสื่อสิ่งพิมพ์ภาษาไทยที่ดำเนินการโดยชาวต่างชาติอย่าง*หนังสือจดหมายเหตุฯ The Bangkok Recorder* กับ *จดหมายเหตุสยามไสมย* เกิดขึ้นมาก่อน แต่หนังสือเหล่านี้กลับไม่ตีพิมพ์งานเขียนลักษณะดังกล่าว หากแต่เน้นไปที่การเปิดพื้นที่ให้เกิดการถามตอบในบริบทของการโต้ตอบประเด็นต่างๆ ระหว่างผู้เขียนสองฝ่าย ซึ่งบางครั้งอาจมีลักษณะเป็นการวิวาทะกัน มิได้มีลักษณะเป็นกิจกรรมที่คนจำนวนมากร่วมสนุกสนานกันได้ดังเช่นปรากฏใน*วชิรญาณวิเศษ* ทั้งนี้มีความเป็นไปได้สูงที่กิจกรรมเหล่านี้จะได้รับอิทธิพลส่วนหนึ่งมาจากสื่อสิ่งพิมพ์ชาติตะวันตกดังปรากฏการชี้แจงในงานเขียนที่ชื่อว่า “คำแนะนำเรื่องศัพทวินิจฉัย” ใน*วชิรญาณวิเศษ* เล่ม 7 แผ่นที่ 1-2 กล่าวว่า “ศัพทวินิจฉัย” มีต้นแบบมาจากการเล่นในหนังสือพิมพ์อังกฤษ *ติตบิต* (หอพระสมุดวชิรญาณ 2558ค: 13) ที่หมายถึงนิตยสาร *Tit-Bits* นิตยสารรายสัปดาห์ในประเทศอังกฤษที่เริ่มตีพิมพ์เมื่อ ค.ศ. 1881 (พ.ศ. 2424)

การศึกษางานเขียนกลุ่มต่างๆ ในวชิรญาณที่ผ่านมาทำให้ความสนใจกับบทบาทในกำเนิดและพัฒนาการของเรื่องสั้นและนวนิยาย ทั้งนี้มีสุภักมณฺห์ ชุมทรัพย์ดี (2551) และกรีกมล หนูแก้ว และนิธอร พรอำไพสกุล (2561) ที่ศึกษานิทานหรือเรื่องสั้นที่รวบรวมมาจากวชิรญาณทั้งหมด งานของไกล่รุ่ง อามระดิษ (2533) ศึกษาร้อยแก้วแนวขบขัน งานของสถาปนา เจริญจอหอ (2564) ศึกษาอาชญา นิยาย หรืองานของชนัญชิตา บุญเพาะ และปัทมา ติฆประเสริฐกุล (2566) ศึกษาร้อยกรองขนาดยาวที่กวีจำนวนมากร่วมสร้าง งานของธนพงศ์ จิตต์สง่า (2552) ศึกษาประวัติหอพพระสมุดและวชิรญาณโดยให้ความสำคัญกับงานกลุ่มบทความ ทั้งนี้มีเพียงรีณฤทัย สัจจพันธุ์ (2552) ที่ได้ศึกษา “ปัญหาขัดข้อง” โดยจัดประเภทและเสนอว่า นอกจากจะเป็นกิจกรรมทางปัญญาที่ควบคู่ความบันเทิง “ปัญหาขัดข้อง” น่าจะมีส่วนในการพัฒนาการเขียนเรื่องสั้นในระยะแรกของไทย เมื่อพิจารณาตามข้อเสนอดังกล่าว หนึ่งในงานประเภทปจณา-วิสัยนาอย่าง “ปัญหาขัดข้อง” จึงมีส่วนสำคัญในการสร้างสรรค์งานเขียนในวัฒนธรรมวรรณศิลป์ของไทย บทความนี้จึงสนใจศึกษาว่ากิจกรรมรูปแบบปจณา-วิสัยนา และปริศนาคำทายรูปแบบโคลงกระทู้นี้ใน วชิรญาณพิเศษ ได้แก่ “โคลงทาย” “ปัญหาขัดข้อง” “ปัญหาพยากรณ์” “ศัพทวินิจฉัย” และ “กระทู้โคลง” มีบทบาทในการสืบทอดและสร้างสรรค์วัฒนธรรมวรรณศิลป์ไทยสมัยรัชกาลที่ 5 อย่างไรผ่านการวิเคราะห์ตัวบทและเชื่อมโยงกับชนวรรณศิลป์ของไทย

2. ปจณา-วิสัยนาและโคลงกระทู้ : ลักษณะเบื้องต้นและความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมศิลป์ของสยาม

ปจณา-วิสัยนาเป็นการตั้งคำถามหรือประเด็นเพื่อให้มีการตอบการชี้แจง อธิบาย หรือแก้ไขอรรถาธิบาย มีจุดมุ่งหมายในการสร้างความกระจ่างในปัญหาหรือหัวข้อนั้นๆ เป็นการเสนอแนวคิดต่างๆ ในวรรณคดีพุทธศาสนา เป็นทั้งกลวิธีทางวรรณศิลป์และมีบทบาทในการสร้างปัญญา

และความรู้ สำคัญต่อวัฒนธรรมไทยโดยเฉพาะประเพณีมีพระราชปวงฉา (พิสิทธิ์ กอบบุญ 2548) ซึ่งพระมหากษัตริย์มีพระราชปวงฉาข้ออรธธรรม และให้พระราชาคณะหนึ่งรูปหรือประชุมกันเพื่อถวยวิสัยฉนา อันเป็น ประเพณีมาแต่โบราณ พิสิทธิ์เห็นสอดคล้องกับมณีนปีน พรหมสุทธิรัช (2547) ว่าประเพณีดังกล่าวแสดงปฏิสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับ ฝ่ายพุทธจักร สะท้อนให้เห็นการศึกษารธรรมะและวัตรปฏิบัติของฝ่ายสงฆ์ แต่มณีนปีนยังเห็นว่าสัมพันธ์กับพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ผู้มี พระราชปวงฉาอีกด้วย

งานกลุ่มพระราชปวงฉามีความสัมพันธ์กับพระมหากษัตริย์อย่าง ใกล้ชิด วชิรญาณจึงตีพิมพ์พระราชปวงฉาของทูลรัชสมัยรวมทั้งรัชกาลที่ 5 นับเป็นการสืบทอดตวัพทงานประเภทปวงฉา-วิสัยฉนาประเภทหนึ่ง ยิ่งไปกว่า นั้นในวชิรญาณวิเศษเล่ม 5 ยังได้รับ “โปรดเกล้าฯ ให้มีปัญหา ‘ธรรม วินิจฉัย’ ให้คล้ายกับพระราชปวงฉา” (หอพระสมุดวชิรญาณ 2557: 11) อีกด้วย ทั้งนี้ก่อนที่การปวงฉา-วิสัยฉนาจะพัฒนามาจนกลายเป็นงานประเภท หนึ่งในวชิรญาณ ย่อมต้องกล่าวถึงวัฒนธรรมการเล่นปวงฉา-วิสัยฉนาที่มี ลักษณะอันหลากหลาย ดังเช่นเรื่อง *ประคณธรรม* ที่ปรากฏมาตั้งแต่สมัย อยุธยา งานเขียนเรื่องนี้ผู้กระธรรมะเป็นกระทุ้ 18 คู่ ตั้งแต่คู่ที่ 1 ความว่า “จันทรหย่อนกว่าดาว ไม่ท้าวยาวกว่าถ่อ” จนถึงคู่ที่ 18 ความว่า “เกิดกับ ตายก็คล้ายกัน จนวนใดได้นิพพาน” (พระอมราภริกษิต (เกิด) 2503: 1-2) แล้วแต่งคำอธิบายแก้ปัญหารธรรมะที่เป็นกระทุ้ตามลำดับจนครบ 18 คู่ ซึ่งต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ก็ได้รับการนำมาสร้างสรรค์เป็นสำนวนคำฉันท์ อีกสำนวนโดยพระอมราภริกษิต (เกิด) ซึ่งทำให้เห็นความสัมพันธ์ในการ สร้างสรรค์การปวงฉา-วิสัยฉนาให้สัมพันธ์กับสุนทริยะในคำประพันธ์ในสยาม นอกจากนี่ยังพบการปวงฉา-วิสัยฉนาเกี่ยวกับความรู้รอบตัวทั้งประวัติศาสตร์ โลกศาสตร์ ไสยศาสตร์ ฯลฯ ในสมุดข่อยโบราณในจังหวัดตราด เป็นตวัพท

คันเวลาการแสดง มีฉันทลักษณ์เป็นกลอนชาวบ้าน เรียกผู้ถามและผู้ตอบว่า “เสภา” (อภิลักษณ์ เกษมผลกุล 2550) จะเห็นได้ว่าการบูชา-วิเศษนาสัมพันธ์กับตัวบทวรรณกรรมของสยามในหลากหลายลักษณะมาแต่เดิม และแม้กระทั่งการบูชา-วิเศษนาของชาวบ้านก็มีการนำความรู้ต่างๆ เข้ามาเป็นองค์ประกอบสำคัญ ลักษณะดังกล่าวมาข้างต้นล้วนเป็นรากฐานที่ส่งผลให้งานเขียนกลุ่มบูชา-วิเศษนาในวชิรญาณวิเศษที่จะกล่าวถึงนี้สัมพันธ์กับเชาว์ปัญญา ธรรมะ ความรู้รอบตัว หรือความไพเราะจากฉันทลักษณ์ร้อยกรอง

ในวชิรญาณวิเศษจะมีช่วงที่ตีพิมพ์บูชา-วิเศษนาเป็นประจำ โดยตั้งข้อบูชาไว้ในฉบับหนึ่งแล้วเปิดโอกาสให้ผู้อ่านสามารถเขียนข้อวิเศษนาส่งเข้ามาได้ ทำให้มีส่วนร่วมอย่างกว้างขวางไม่ใช่เพียงแต่ฐานของผู้เสพงานแต่ยังเป็นงานเขียนที่จะมีผู้ร่วมสร้างงานจำนวนมากที่ผลิตเปลี่ยนกันมาสร้างข้อวิเศษนา อันเป็นลักษณะพิเศษที่งานเขียนประเภทอื่นๆ ไม่มีกิจกรรมแรกที่ปรากฏคือ “โคลงทาย” มีข้อบูชาเป็นปริศนาคำทายรูปแบบโคลง ตีพิมพ์ระหว่างเล่ม 2 แผ่น 2 ถึงเล่ม 3 แผ่น 52 รวม 194 ข้อ ข้อวิเศษนาชื่อว่า “แก้โคลงทาย” ต้องแต่งเป็นโคลงเช่นกัน ทั้งนี้ “โคลงทาย” เคยปรากฏมาก่อนในวชิรญาณรายเดือนช่วงที่ 1 และวชิรญาณวิเศษเล่ม 1 แต่มีใช้ลักษณะกิจกรรมประจำเล่ม แสดงให้เห็นความคุ้นชินที่มีต่อโคลงทายที่มีมาก่อนตั้งหอพระสมุทวชิรญาณ (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ 2471: ก) ตัวอย่าง “โคลงทาย” เช่น ข้อ 1 ในวชิรญาณวิเศษเล่ม 2 แผ่น 2 ความว่า

1	ของชายเข้าเค้าพุท	รูปา
	คือว่าจะบูชา	ก็ได้
	แต่ชนไม่นำพา	กลับชอบ ใช้แฮ
	ยังมีหน้าซ้ำใช้	เสร็จทั้งทำลิม

(หอพระสมุดวชิรญาณ 2560: 22)

กิจกรรมปจฺฉา-วิสัชนาที่ปรากฏต่อมาคือ “ปัญหาขัดข้อง” ตีพิมพ์ระหว่างเล่ม 4 แผ่น 1 ถึงเล่ม 6 แผ่น 2 รวมข้อปจฺฉาทั้งสิ้น 105 ข้อ ข้อปจฺฉามีลักษณะเป็นร้อยแก้วขนาดสั้น กำหนดให้มีตัวละครและเหตุการณ์สมมติ หลายครั้งมีลักษณะซับซ้อน ในตอนท้ายไม่มีข้อสรุป แต่จะตั้งคำถามเพื่อให้ผู้อ่านแสดงความเห็น ข้อวิสัชนามีชื่อว่า “แก้ปัญหาขัดข้อง” เป็นความเรียงกึ่งเรื่องเล่า มีทั้งการแสดงความเห็นพร้อมเรื่องราวที่ต่อเนื่องจากข้อปจฺฉา หลายครั้งมีการคัดเลือกข้อวิสัชนาจากผู้ส่งมากกว่า 1 ท่านมาตีพิมพ์ทำให้เกิดความหลากหลายทั้งความเห็นและแนวทางในการดำเนินเหตุการณ์เพื่อคลี่คลายเรื่องราวจากข้อปจฺฉาหนึ่งข้อ ตัวอย่าง “ปัญหาขัดข้อง” เช่น “ปัญหาขัดข้องที่ 55” ที่กำหนดเรื่องราวว่ามีตัวละคร มะ ‘จ’ กับบิดามารดาลงเรือบรรทุกอิฐมาขาย ระหว่างทางเรือที่เกาชารุตเกิดเหตุรั่ว เรือกำลังจะจม ทั้งสามต่างว่ายน้ำแยกกันไปเข้าหาฝั่งที่ใกล้ตน แต่บิดามารดาที่ชรา กำลังจะสิ้นแรง ต่างร้องเรียกให้มะ ‘จ’ ที่อยู่ระหว่างกลางบิดามารดา มาช่วย ข้อปจฺฉามีความว่า

...ถ้าจะว่ายไปช่วยบิดาก็จะเสียมารดา ถ้าจะช่วยมารดาก็จะเสียบิดา มะ ‘จ’ ผู้เดียวเหลือที่จะช่วยทั้งสองฝ่ายให้รอดชีวิตได้ จำเอนที่จะต้องได้ฝ่ายหนึ่งเสียฝ่ายหนึ่งเช่นนี้ ควรมะ ‘จ’ จะประพุดฉันใดจะเปนอย่างดีที่สุดที่จะทำได้ (หอพระสมุดวชิรญาณ 2557: 62)

ต่อมา “ปัญหาพยากรณ์” ได้ปรากฏระหว่างเล่ม 6 แผ่น 1 ถึงเล่ม 8 แผ่นที่ 1 รวมข้อปุจฉาทั้งสิ้น 100 ข้อ ข้อปุจฉาเป็นคำถามสั้นๆ เกี่ยวกับประเด็นต่างๆ ในสังคม ลักษณะที่ปรากฏมากที่สุดคือการให้ตัดสินใจเลือกคำตอบจากที่ข้อปุจฉาเสนอมา อีกลักษณะคือการคาดคะเนความเป็นไปของสิ่งต่างๆ ในอนาคต ข้อวิสัชนามีชื่อว่า “แก้ปัญหาพยากรณ์” เป็นความเรียงอธิบายเหตุผลหรือคำตอบที่เลือกอย่างละเอียด ด้วยเหตุที่มีความยาวพอสมควร จึงต้องมีการคัดเลือกคำตอบมาลงเช่นเดียวกับ “แก้ปัญหาคัดข้อ” ตัวอย่าง “ปัญหาพยากรณ์” เช่น “ปัญหาพยากรณ์ที่ 1 ตั้งบ้านเรือนอยู่ในที่หมู่คนจ้อกแจ้กดีหรือๆ อยู่ในที่ไม่มีหมู่คนดีกว่า” (หอพระสมุดวชิรญาณ 2558ข: 14) และ “ปัญหาพยากรณ์บทที่ 3 ที่อยู่ซึ่งเรียกว่า แผ จะน้อยลงหรือจะมากขึ้น” (หอพระสมุดวชิรญาณ 2558ข: 38)

กิจกรรมปุจฉา-วิสัชนาสุดท้ายคือ “ศัพทวินิจฉัย” ปรากฏในเล่ม 7 แผ่นที่ 1 ถึงเล่ม 9 แผ่นที่ 4 รวมข้อปุจฉาทั้งสิ้น 107 ข้อ ข้อปุจฉาจะยกศัพท์มาหนึ่งคำส่วนใหญ่แล้วจะต่อท้ายด้วยคำถามว่า “คืออะไร ?” ศัพท์ที่ยกมา เช่น ลม ทรัพย์ หมอ ตำหรับ นิินทา เรียน ตลก สนุก ดุ ลำออย ฯลฯ ข้อวิสัชนาชื่อว่า “แก้ศัพทวินิจฉัย” มีลักษณะเป็นข้อความสั้นๆ จึงทำให้สามารถตีพิมพ์ข้อวิสัชนาจำนวนมากได้ ด้วยเหตุนี้จึงมีการประชุมตัดสินข้อวิสัชนาที่ได้รับรางวัลและข้อที่ดีพอจะตีพิมพ์ลงได้หลายข้อ ยกตัวอย่าง เช่น “ศัพทวินิจฉัย บทที่ 85 อารี คืออะไร” (หอพระสมุดวชิรญาณ 2558ง: 410) ข้อวิสัชนาที่ได้รับรางวัลมีความว่า “ความโอบอ้อม ที่ปนไปในหมู่คน หมู่สัตว์ทั้งปวง ไม่เลือกหน้าไม่เลือกชนิด นี้และเรียกว่าอารี” (หอพระสมุดวชิรญาณ 2558ง: 445)

งานอีกประเภทที่ตีพิมพ์ในลักษณะกิจกรรมประจำคือปริศนาคำทายรูปแบบโคลงกระทู้ชื่อว่า “กระทู้โคลง” ตีพิมพ์ในเล่ม 9 แผ่นที่ 2 ถึงแผ่นที่ 48 รวมทั้งสิ้น 47 กระทู้ “กระทู้โคลง” หรือโคลงกระทู้เป็นการแต่ง

โคลงด้วยการกำหนดคำกระทู้ด้านหน้าของโคลงทั้ง 4 บาทแล้วแต่งเนื้อความ ขยาย คำกระทู้อาจมีความหมายหรือไม่มีความหมายก็ได้ ปรากฏมาตั้งแต่ สมัยอยุธยาตอนกลาง “กระทู้โคลง” ยังเป็นหลักฐานที่แสดงความเฟื่องฟู ของการแต่งโคลงกระทู้ในสมัยรัชกาลที่ 5 ด้วย (วิริวัฒน์ อินทรพร 2558) แต่กิจกรรมการแต่งโคลงกระทู้ในวชิรญาณวิเศษนั้นมีลักษณะพิเศษ ด้วยการนำกระทู้ซึ่งมีลักษณะเป็น “เค้าเงื่อนนำหน้าบทกลอน” (สำนักงาน ราชบัณฑิตยสภา 2556: 44) มากำหนดเป็นประหนึ่งปริศนา เรียงตัวกันใน แนวตั้งในตำแหน่งหน้าโคลงแต่ละบาท มิได้มีคำอธิบายใดๆ ประกอบกระทู้ เหล่านั้น เปิดโอกาสให้ผู้อ่านได้ขบคิดตีความและสร้างสรรค์เป็นโคลง ด้วย เหตุนี้พื้นที่รองรับโคลงที่แต่งเข้ามาจึงมีชื่อว่า “แก้กระทู้โคลง” คือยังใช้คำ ว่า “แก้” เหมือนกับพื้นที่รองรับข้อวิสัยของงานประเภทพู่ฉลา-วิสัยนา ลักษณะดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า “กระทู้โคลง” ได้ประยุกต์เอารูปแบบหนึ่ง ของการแต่งโคลงมาเป็นปริศนาคำทายที่เปิดโอกาสให้ผู้อ่าน “แก้” ตาม ความรู้ความคิดของตน ยกตัวอย่าง “กระทู้โคลง” เช่น “กระทู้โคลง บทที่ 9 โภ โภ โย โส” (หอพระสมุดวชิรญาณ 2559: 122) “แก้กระทู้โคลง บทที่ 9” ที่ได้รับรางวัล คือ

โภ คคึกสำเเมน	เมืองอินทร์ กิติ
โภ ภูสองโกฏิกิน	กับใช้
โย เยไปแสวงสิน	ทรัพย์ใหม่ มาเนอ
โส พสอิกทรัพย์ได้	แก้ต้องตกสูญ

(หอพระสมุดวชิรญาณ 2559: 157)

3. บทบาทด้านการสืบทอดและสร้างสรรค์วัฒนธรรมวรรณศิลป์ของ ปुจฉา-วิศัชนาและปริศนาคำทายรูปแบบโคลงกระทู้ใน *วชิรญาณวิเศษ*

อาทิตย์ ชีรวณิชย์กุล กล่าวถึงวัฒนธรรมวรรณศิลป์ไทยไว้ว่าเป็น วัฒนธรรมการสร้างสรรคัวรรณกรรมเพื่อวัตถุประสงค์อันหลากหลายด้วย ศิลปะการประพันธ์นานาประเภทอย่างการใช้ถ้อยคำ สำนวนภาษา ฉันทลักษณ์ ความเปรียบ และขนบต่างๆ (2565: 127) จากคำอธิบายของอาทิตย์ ขนบต่างๆ เป็นหนึ่งในสิ่งสำคัญที่ดำรงอยู่ในวัฒนธรรมวรรณศิลป์ เมื่อวิเคราะห์ เชื่อมโยงกับขนบวรรณศิลป์ของไทย พบว่าปุจฉา-วิศัชนาและปริศนาคำทาย รูปแบบโคลงกระทู้ใน*วชิรญาณวิเศษ*ได้สืบทอดและสร้างสรรค์ลักษณะต่างๆ ของวรรณกรรมไทยในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งย่อมส่งผลต่อวัฒนธรรมวรรณศิลป์ ของไทยไปด้วย

3.1 บทบาทด้านการสืบทอด

3.1.1 การสืบทอดร้อยกรองและวัฒนธรรมการเล่น

งานร้อยกรองสืบทอดอยู่ในวัฒนธรรมมุขปาฐะของสยามมาตั้งแต่อดีต และแม้ในสมัยรัชกาลที่ 5 ก็ยังได้รับความนิยมอยู่มาก เห็นได้จาก ความนิยมนิทานคำกลอนที่จำหน่ายอยู่ในตลาดหนังสือ ใน*วชิรญาณ*ก็ยังมี พื้นที่รองรับการสร้างเสพงานร้อยกรองอยู่ ด้วยเหตุนี้ “โคลงทาย” และ “โคลงกระทู้” จึงนับเป็นกิจกรรมที่โดดเด่นในแง่การส่งเสริมการแต่งร้อยกรอง เพราะการแต่งโคลงเพื่อแก้ปริศนาหรือการแก้กระทู้จะสะดวกกว่าการแต่ง ร้อยกรองขนาดยาว อีกทั้งสำหรับผู้เพิ่งเริ่มฝึกฝนก็สามารถฝึกฝีมือผ่านการ ส่งงานมารับการพิจารณา โดยเฉพาะการคัดเลือกมอบรางวัลใน “แก้กระทู้ โคลง” ยิ่งส่งเสริมให้เกิดการแต่งโคลงมากขึ้น ผู้ได้รับรางวัลย่อมเสมือนได้รับการรับรองฝีมือและเป็นการประกาศให้รับรู้ในหมู่สมาชิกที่รู้หนังสือได้เป็นอย่างดี

นอกจากนี้ “ปัญหาพยากรณ์” และ “ศัพทวินิจฉัย” ก็มีบทบาทใน

การส่งเสริมการแต่งร้อยกรองเช่นกัน เพราะมีได้จำกัดว่าข้อวิสัยจะ ต้องเป็นข้อความหรือความเรียงร้อยแก้วเพียงเท่านั้น พบว่าหลายครั้งมีการแต่ง ร้อยกรองมาเป็นข้อวิสัย ใน “แก้ปัญหายากรรม” มีการใช้ร้อยกรอง เป็นบทปิดท้ายของความเป็นข้อวิสัย บางข้อวิสัยอาจแต่งเป็น ร้อยกรองทั้งหมด ส่วนใหญ่นิยมแต่งโดยใช้ฉันทลักษณ์โคลง แต่วิสัย หลายข้อก็ใช้ฉันทลักษณ์มากกว่า 1 ชนิด ส่วนอีกกิจกรรมอย่าง “แก้ศัพท วินิจฉัย” จากการตีพิมพ์ 107 ครั้ง มีข้อวิสัยที่แต่งด้วยร้อยกรองไม่ต่ำกว่า 50 ครั้ง แม้ในแต่ละครั้งข้อวิสัยร้อยกรองจะมีจำนวนน้อยมากเมื่อเทียบกับ ข้อวิสัยที่เป็นข้อความร้อยแก้ว แต่ก็นับเป็นการเปิดโอกาสให้ใช้ร้อยกรอง ในการนำเสนอความรู้ความคิดได้ในพื้นที่เกี่ยวกับภาษาร้อยแก้วทั่วไป พบ ข้อวิสัยที่ได้รับการคัดเลือกให้รับรางวัลจาก “ศัพทวินิจฉัย บทที่ 37 เห็น คืออะไร ?” (หอพระสมุดวชิรญาณ 2558ค: 454) โดย “แก้ศัพทวินิจฉัยบท ที่ 37 ” ที่แก้ข้ออุปมาคำว่า “เหี้ย” และได้รับรางวัลมีความว่า

สัตว์เอ๋ยสัตว์ป่า เชนินทาวาพาเขาฉิบหาย เข้าบ้านไหนบ้านนั้น อันตราย แม้นกล้ากลายเขามักกลัวชั่วระคน อนึ่งชนชนแสหาแต่ชั่ว ใคร เกลือกแล้วแล้วเห็นไม่เปนผล เหมือนทองถูกระเบื้องเครื่องเปลืองตน ถึง เปนคนเกณฑ์ลงเสียว่าเหี้ยเอ๋ย (หอพระสมุดวชิรญาณ 2558ค: 489-490)

ข้อวิสัยนี้อธิบายที่มาของคำว่า “เหี้ย” อันหมายถึงสัตว์ชนิดหนึ่ง และยังสามารถนำมาอธิบายความหมายของคำคำได้ เป็นตัวอย่างภาษาร้อยกรองที่ถ่ายทอดความรู้ความคิดได้อย่างไพเราะ กิจกรรมนี้จึงเปิดโอกาส ให้ผู้มีความสามารถทางการประพันธ์ และเป็นการสืบทอดร้อยกรองใน กิจกรรมทางภาษาที่แปลกใหม่ในสยาม

ดวงมน จิตรจำนงค์ (2560: 87-89) กล่าวว่า งานมุขปาฐะอยู่ใน บริบทของวัฒนธรรม ‘การเล่น’ อันเป็นพฤติกรรมสังคมในสยามโดยใช้ ภาษาเป็นวัสดุตามวาระเทศกาลต่างๆ และระหว่างเวลาว่างงาน เช่น เพลงขับ

หรือเพลงซอที่ดำรงอยู่ในฐานะสิ่งบันเทิงในการเล่นรูปแบบต่างๆ เช่น เพลง ปฏิกาย หรือเพลงขับประกอบดนตรีเพื่อเล่นนิทานตำนาน ฯลฯ คำอธิบาย ดังกล่าวได้เปิดให้เห็นทศนะสำคัญเกี่ยวกับการสร้างสรรค์วรรณกรรมไทย ทั้งนี้แม้คำอธิบายของดวงมนจะยกการร้องรำทำเพลงขึ้นเป็นงานมุขปาฐะ สำคัญในวัฒนธรรมการเล่น แต่หากพิจารณาวรรณกรรมตามลักษณะว่าด้วย ศิลปกรรมที่มีภาษาเป็นวัสดุและดำรงอยู่ในฐานะสิ่งบันเทิงในการเล่น (ดวงมน จิตรจํานงค์ 2560: 89) “โคลงทนาย” ใน*วชิรญาณวิเศษ*ก็อาจนับเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม ‘การเล่น’ ของสยามเช่นกัน หากแต่เป็นการเล่นในพื้นที่สื่อ สิ่งพิมพ์ในภาวะที่วิทยาการการพิมพ์ส่งอิทธิพลต่อวรรณกรรมลายลักษณ์ ในช่วงเวลาที่วรรณกรรมมุขปาฐะก็ยังมีอิทธิพลต่อการสร้างเสาววรรณกรรม ในสยามอยู่ ภาวะรอยต่อซ้อนทับทางวัฒนธรรมเช่นนี้ ส่งผลให้เกิด “โคลง ทนาย” ที่ประสานดัดแปลงผลผลิตในวัฒนธรรมมุขปาฐะสองอย่างคือปริศนา คำทายกับฉันทลักษณ์โคลงเข้ากับการสร้างงานเขียนลายลักษณ์ในวัฒนธรรม การพิมพ์ ยกตัวอย่างเช่น

โคลงทนาย		แก้โคลงทนาย	
62 ๑ รุกขชาติสถิตยห้อง	คูหา	62 ๑ ใบชาบรรจูล้า	มิดชิด
ถ้ำสถิตยในพฤกษา	รอบล้อม	ถ้ำใส่หีบไม้สนธิ	แน่นกริ่ง
มักมีอยู่นิเว	คนเขตร คนเฮย	ขายทุกประเทศทิศ	ทั่วถิ่น ชนเฮย
เชิญพอพิจารณาพร้อม	เพรียกพร้อมดังภ	มาแต่ตั้งชั่วชั่ง	แซ่ชื่อเสมอสมัย
(หอพระสมุดวชิรญาณ 2560: 270)		เซน ถ, ธ, ส, (หอพระสมุดวชิรญาณ 2560: 286)	

“โคลงทนาย” ข้างต้นตั้งปริศนาถึงพืชที่อยู่ในถ้ำแต่ถ้าก็อยู่ในไม้ เป็นสิ่งที่มีอยู่ในเขตที่มีผู้คน “แก้โคลงทนาย” จึงตอบว่าคือ ใบชา ซึ่งเป็นสิ่งที่ ถูกห่อไว้และจะบรรจุในหีบไม้ ขายทั่วไปในที่ต่างๆ ในกระบวนการไขความ ยอกย้อนของปริศนานี้จะพบปฏิสัมพันธ์ที่มีต่อดับทซึ่งมิใช่เพียงการอ่าน

หากแต่มีการขบคิดและการเสพเสียงเสนาะ ในการประพันธ์ข้อวิเศษนาถก็ได้ลุ้นการได้รับพิจารณา ได้เปรียบเทียบกับคำตอบกับผู้อื่นก็จะได้ความปลอดโปร่งใจเมื่อแก้ข้อปุจฉาได้ หากแก้ข้อปุจฉาไม่ได้ก็จะได้อุดใจรอข้อวิเศษนาถของผู้อื่น จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่าเฉพาะหลักฐานที่ปรากฏผ่านวชิรญาณวิเศษ “โคลงหาย” ก็ได้สร้างปฏิสัมพันธ์ในหลากหลายลักษณะระหว่างงานกับผู้เสพงานจำนวนมากพร้อมกัน “โคลงหาย” ยังส่งเสริมให้เกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้คนด้วย เพราะผู้เสพงานอาจเชิญชวนผู้อื่นให้มาช่วยกันแก้ไขปริศนา ยิ่งไปกว่านั้นอาจมีการจดจำ “โคลงหาย” แล้วนำไปทายเล่นกันต่ออีกหลายทอด “โคลงหาย” จึงเป็นตัวบทที่นำไปเผยแพร่ต่อได้โดยไม่ต้องอาศัยสื่อสิ่งพิมพ์เป็นพาหะ อันเป็นการใช้ภาษาเพื่อสร้างความสนุกสนานโดยยังคงศิลปะตามธรรมชาติของวัฒนธรรมมุขปาฐะอยู่ “โคลงหาย” จึงมิได้สืบทอดงานร้อยกรองเพียงเท่านั้น แต่ยังเป็นส่วนหนึ่งของการสืบทอดวัฒนธรรม ‘การเล่น’ ของสยามอีกด้วย

3.1.2 การสืบทอดความรู้ทางพระพุทธศาสนา

พุทธศาสนาเป็นแรงบันดาลใจสำคัญของกวีมาตั้งแต่อดีต ธรรมะและความเชื่อเรื่องบาปบุญคุณโทษจึงได้รับการถ่ายทอดผ่านวรรณกรรมอย่างมีวรรณศิลป์ (สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา 2546: 46) ลักษณะดังกล่าวปรากฏให้เห็นผ่านชาดกที่มาจากพุทธศาสนาได้รับการสร้างสรรค์เป็นวรรณกรรมไทยมาตั้งแต่อดีต มีลักษณะแตกต่างหลากหลายในแต่ละท้องถิ่น ชาดกยังมีความสัมพันธ์กับทั้งวรรณกรรมพุทธศาสนา วรรณกรรมคำสอน วรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติ วรรณกรรมตำรา วรรณกรรมการแสดง และวรรณกรรมประกอบพิธี วรรณกรรมนิราศ (อาทิตย์ ชีรวณิชกุล 2565) หรือแนวคิดต่างๆ ในพุทธศาสนาเป็นแนวคิดสำคัญในวรรณกรรมไทยพุทธศาสนา อย่างเช่น แนวคิดเรื่องทานและทานบารมีปรากฏในวรรณกรรมชาดกและคัมภีร์อนาคตวงศ์ และวรรณกรรมอาณิสต์ ซึ่งงานทั้งสองกลุ่มนี้มีบทบาท

ต่อสังคมไทยและสะท้อนค่านิยมเรื่องการให้ทานของคนไทย (อาทิตย์ ชีรวณิชกุล 2552) ฉะนั้นความรู้ทางพุทธศาสนาจึงเป็นองค์ประกอบสำคัญในการสร้างสรรค์งานเขียนของไทยมาตั้งแต่สมัยโบราณ การแสดงหรือถ่ายทอดความรู้ทางพระพุทธศาสนาในงานเขียนจึงเป็นสิ่งที่ได้รับการสืบทอดมาตลอดในวรรณกรรมไทย แม้ในสมัยรัชกาลที่ 5 แหล่งความรู้และแรงบันดาลใจของผู้สร้างงานจะกว้างขวางและหลากหลายขึ้นเนื่องจากเชื่อมต่อกับโลกสมัยใหม่ แต่พุทธศาสนาก็ยังคงดำรงสถานะบ่อเกิดของการสร้างสรรค์วรรณกรรมไทย วรรณยานับเป็นพื้นที่หนึ่งที่ตีพิมพ์งานเขียนจำนวนมากที่สร้างสรรค์จากความรู้ทางพุทธศาสนา ในกลุ่มงานประเภท ปุจฉา-วิสัชนาพบว่าหลายครั้งข้อวิสัชนาในกิจกรรมต่างๆ ก็ยังสร้างสรรค์ขึ้นจากความรู้ทางพุทธศาสนา ยกตัวอย่างเช่น “แก้ปัญหาขัดข้องที่ 58” ที่แก้ข้อปุจฉาที่กล่าวถึงสถานการณ์ที่ตัวละคร นาย ล จะต้องตัดสินใจว่าจะฆ่าชายคนหนึ่งเพื่อรักษาชีวิตของหญิงคนหนึ่ง หรือจะหลีกออกมาแล้วปล่อยให้ชายคนนั้นฆ่าผู้หญิง ข้อวิสัชนาของผู้ใช้นามแฝง “นิงเสียดิ” เห็นว่าไม่ควรฆ่าหนึ่งชีวิตเพื่อรักษาอีกหนึ่งชีวิต ควรหลีกออกมา พร้อมทั้งเสริมว่า

...ควรจะต้องเมตตาจิตรต่อคนทั้งสองว่า ขออย่าให้มีจิตระทุษร้ายกันเลย เมื่อ นาย ล ตั้งเมตตาจิตรดังนี้แล้ว พึงหลีกไปเสียให้พ้น เขาจะเป็นอย่างไรต่อไปก็ตาม แต่บุญกรรมของเขา (หอพระสมุดวชิรญาณ 2557 :121)

ทั้งการตั้ง “เมตตาจิตร” และการปล่อยให้ “ตามแต่บุญกรรม” เป็นแนวคิดที่มาจากพุทธศาสนาที่ความเมตตาเป็นธรรมสำคัญเช่นเดียวกับเรื่องกรรมที่เป็นพื้นฐานสำคัญของการอธิบายความเป็นไปของทุกชีวิต มิใช่เพียงแต่คำสอน ความรู้ทางพุทธศาสนายังนำมาใช้อ้างอิงในการสร้างข้อวิสัชนาที่น่าเชื่อถืออีกด้วย ดัง “แก้ปัญหาพยากรณ์ที่ 7 ตอนที่ 2” ที่แก้ข้อปุจฉาว่าเหตุใดทุกชาติจึงต้องใช้ธงในการยกทัพ ข้อวิสัชนานี้ยกข้อมูลเกี่ยวกับ

พระเจ้ากาสิกราชจากฎีกามหาสมัยสูตร หรือการรบของสักกเทวราชกับ เวปจิตตาสูรในธชัคคสูตร เพื่อสนับสนุนความเห็นว่าการใช้ธงในการรบนั้น มีมาตั้งแต่ “ปฐมกาล” จึงเป็นเหตุให้ทุกชาติปฏิบัติเหมือนกัน (หอพระสมุดวชิรญาณ 2558ข: 132-133) หรือ “แก้ปัญหายุทธกรรมที่ 29 ตอนที่ 1” ที่ แก้ข้อปุจฉาเกี่ยวกับการบรรพชาลูกชายเป็นสามเณร ข้อวิสัชนานี้สนับสนุน การบรรพชาลูกชายเป็นสามเณรแต่จะต้องพิจารณาความเหมาะสมของ อุปนิสัย โดยยกเรื่องการขัดเกลานิสัยและความรู้เป็นประโยชน์ที่จะได้รับ แต่กระนั้นก็ยังยกเอาเรื่องอานิสงส์ของการบวช ความเป็นมงคล และเนื้อหา ในพุทธประวัติมาสนับสนุนความเห็นด้วย (หอพระสมุดวชิรญาณ 2558ข: 373-374)

ในกิจกรรม “ศัพทวินิจฉัย” ซึ่งมีพื้นฐานเกี่ยวข้องกับความรู้ทาง ภาษา พบว่าข้อวิสัชนาหลายข้อก็ยังใช้ความรู้ทางพุทธศาสนาอธิบายศัพท์ ต่างๆ ยกตัวอย่างเช่น “แก้ศัพทวินิจฉัยบทที่ 65” ข้อวิสัชนาที่ 7 ไม่เพียง อธิบายคำว่า “เพื่อน” ด้วยแนวคิดทางพุทธศาสนาว่า “คือผู้ประพบัติร่วมกัน เช่นคำว่าเพื่อนดีก็คือผู้ประพบัติร่วมกันในการดี เพื่อนชั่วก็คือผู้ประพบัติ ร่วมกันในการชั่ว” (หอพระสมุดวชิรญาณ 2558ข: 206) แต่ยังเชื่อมโยงไปถึง เพื่อนในทางธรรมะดังคำว่า “สัทธาสหยา ความเชื่อหรือความเลื่อมใส เปนกัลยาณสหยาของสัตถิ์แลบุรุษ” (หอพระสมุดวชิรญาณ 2558ข: 206) หรือ “แก้ศัพทวินิจฉัยบทที่ 72” ข้อวิสัชนาที่ 8 ที่ให้ความหมายของคำว่า “ลคร” ไว้ว่า “เครื่องบำรุงกามฉันท” (หอพระสมุดวชิรญาณ 2558ข: 290) ใน “แก้กระทู้โคลง” ก็พบการเชื่อมโยงกับความรู้พุทธศาสนา เช่น หมายเลข 4 ของ “แก้กระทู้โคลง บทที่ 18” ที่แก้กระทู้ “กุ กะ มะ เทิง” ว่า “กุสินารา กะปิละพัตถ์ มะหาโพธิ” (หอพระสมุดวชิรญาณ 2559: 265) หรือ หมายเลข 1 “แก้กระทู้โคลง บทที่ 11” ความว่า

ระ	ปือลือเกียรต์อ้าง	เอกองค์ พุทธแฮ
เด่น	พระคุณธรรมสงฆ์	สุดแก้ว
มน	ทินโกรธโลกหลง	ฤแปด เปื่อนนา
ตรี	โลกโอภาสแพรว	พรั่งพร้อมรัตนม

(หอพระสมุดวชิรญาณ 2559: 181)

จะเห็นได้ว่าแม้จะตั้งกระทู้ด้วยคำว่า “ระเด่นมนตรี” ซึ่งควรจะเป็นถึงเรื่องอิเหนามากกว่า แต่ผู้สร้างงานก็สามารถเชื่อมโยงเข้าสู่การบูชาพระรัตนตรัยได้ ซึ่งไม่ใช่เพียงแค่คำแก้บทนี้เท่านั้นแต่ในบทหมายเลขอื่นๆ หลายบทก็มีลักษณะคล้ายคลึงกัน งานประเภทปริศนาคำทายรูปแบบโคลงกระทู้จึงเป็นพื้นที่สำคัญในการสืบทอดความรู้ทางพระพุทธศาสนาเช่นเดียวกับงานประเภทปจฺฉา-วิสัยนา นอกจากนี้เมื่อเปรียบเทียบกับโคลงกระทู้ที่ปรากฏใน *โคลงกวีโบราณ* ที่พระยาตรังรวบรวมไว้จะเห็นว่าพร้อมๆ กับการสืบทอดการเล่นโคลงกระทู้ “กระทู้โคลง” เป็นส่วนหนึ่งที่พัฒนาให้โคลงกระทู้มิได้เพียงนำเสนอแต่ความรักอย่างหนุ่มสาวเช่นคำประพันธ์ในสมัยอยุธยา แต่สามารถนำมาสร้างสรรค์เพื่อถ่ายทอดความศรัทธาและการศึกษาความรู้ทางพุทธศาสนาได้

3.2 บทบาทด้านการสร้างสรรค์

3.2.1 การส่งเสริมการเกิดขึ้นของกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่

สุจิตรา จงสถิตยัวัฒนา (2546: 1-2) ได้เสนอลักษณะสำคัญของกวีนิพนธ์สมัยใหม่ไว้คือมีขนาดสั้นและแสดงความรู้สึกความคิดของกวีที่เกี่ยวข้องกับหน้าที่กวีที่มีต่อสังคม โดยมีกวีนิพนธ์ของครูเทพ ช่วง พ.ศ. 2419-2486 เป็นจุดเริ่มต้น หากพิจารณาช่วงเวลา que เริ่มเกิดกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่จะเห็นได้ว่าคาบเกี่ยวกับการดำรงอยู่ของ*วชิรญาณ* ถึงแม้ร้อยกรองขนาดสั้นส่วนใหญ่ใน*วชิรญาณ*ยังมิได้มีลักษณะดังที่กล่าวมาข้างต้น เพราะยังเน้นนำเสนอเนื้อหาสาระและวรรณศิลป์ตามขนบการประพันธ์ที่ดำรงใน

สยามมาแต่เดิม แต่ก็เริ่มปรากฏร่องรอยการขนานตีสันที่วิพากษ์วิจารณ์สิ่งต่างๆ ให้เห็นเช่นกัน ปุจฉา-วิสัชนาและปริศนาคำทายรูปแบบโคลงกระทู้ นับเป็นงานเขียนที่ส่งเสริมการเกิดขึ้นของกวีนิพนธ์สมัยใหม่ผ่านการขมวดความคิด เห็นหรือสาระความรู้ไว้ในรูปแบบร้อยกรองขนานตีสัน แม้จะมีจำนวนไม่มากนัก แต่ก็นับเป็นร่องรอยของการสร้างงานลักษณะกวีนิพนธ์สมัยใหม่ ดังเช่น วีรวัฒน์ อินทรพร (2558: 90) ได้ยกพระนิพนธ์ “แก้โคลงกระทู้ บทที่ 20 ” ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์³ ที่แก้กระทู้ “เอ ปี ซี ดี” ว่าเป็นงานที่วิพากษ์วิจารณ์การเลียนแบบชาวตะวันตก ซึ่งนอกจากบทดังกล่าวยังพบบทอื่นที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน เช่น “แก้โคลงกระทู้โคลง บทที่ 32” ซึ่งแก้กระทู้ “ผู้ ลาก มาก ดี” โดยคำแก้หมายเลข 47 ได้นำเสนอเนื้อหาสาระเกี่ยวกับการแต่งกายของ “หญิงชาติฝรั่ง” ที่มีลักษณะรุ่มร่าม และยังมีการรัดเอวที่ทำให้เอวผาย ผู้แก้กระทู้ได้ตั้งคำถามเกี่ยวกับความงาม ความว่า “มาก ถนัดรัดเอวผาย พองล่าง งามฤ” (หอพระสมุดวชิรญาณ 2559: 434) หรือ “แก้โคลงกระทู้ บทที่ 7” คำแก้หมายเลข 15 ความว่า

ตุ	เริ่มเมื่อแรกครั้ง	ครวาลอย	กระทงเอย
ตี	ค่าสิ่งของคอย	คิดไว้	
เต่า	กามมพร้าวพลอย	จัดเพิ่ม	ขึ้นแฮ
ตาย	จิตรคิดว่าไช้	ช่างแล้ว	ฤเปลือง

(หอพระสมุดวชิรญาณ 2559: 134)

โคลงบทที่ยกมานี้นำเสนอความคิดต่อการประดับกระทงว่าสิ้นเปลือง สะท้อนบริบทที่สยามเริ่มเข้าสู่เศรษฐกิจเงินตรามากขึ้น การประดิษฐ์กระทงที่สวยงามอาจต้องซื้อหาวัสดุอุปกรณ์ต่างๆ นอกจากนี้โคลงบทดังกล่าวยังเป็น

³ ขณะนั้นดำรงพระอิสริยยศเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์

การสร้างงานจากความเห็นเกี่ยวกับวิถีปฏิบัติในสังคมตามมุมมองของปัจเจกบุคคลมิใช่การสร้างงานตามชนบ นอกจาก “กระทู้โคลง” แล้ว “ปัญหาพยากรณ์” ก็มีข้อปุจฉาที่เน้นให้แสดงความเห็นต่อประเด็นที่เปิดกว้าง “แก้ปัญหาพยากรณ์” จึงสามารถแสดงความคิดเห็นและความรู้สึกในลักษณะปัจเจกได้มาก พบว่าร้อยกรองบางบทมีลักษณะกำลังพัฒนาไปสู่กวีนิพนธ์สมัยใหม่ ยกตัวอย่างเช่น “แก้ปัญหาพยากรณ์ที่ 66 ตอนที่ 4” แสดงความเห็นว่าคุณจีนในประเทศไทยจะเพิ่มมากขึ้นในอนาคต (หอพระสมุดวชิรญาณ 2558ค: 235-236) สอดคล้องกับบริบทสังคมในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่มีคนจีนเข้ามาในสยามเพิ่มมากขึ้น หรือ “แก้ปัญหาพยากรณ์ที่ 72 ตอนที่ 1” แสดงความเห็นว่าคุณไม้ที่เรียกว่า “ไกรต้น” หรือโกสน ในอนาคตจะมีราคาเพิ่มขึ้น หากผู้คนเริ่มปลูกมากขึ้น โดยยกกรณีการเล่นเครื่องลายครามมาเทียบเคียง และยังคาดการณ์ด้วยว่าคุณบอนก็จะมีราคาสูงด้วยเช่นกัน (หอพระสมุดวชิรญาณ 2558ค: 296-297) นับเป็นร้อยกรองที่มีทั้งการเสนอความเห็น การนำเสนอข้อมูล และการคาดการณ์ อันสะท้อนให้เห็นบริบททางสังคมในช่วงเวลานั้น หรือ “แก้ปัญหาพยากรณ์ที่ 73 ตอนที่ 1” แสดงความเห็นว่าคุณในอนาคตผู้หญิงสยามคงไม่ได้นิยมใส่หมวกเพิ่มมากขึ้น เพราะนิยมไว้ทรงผมตามอย่างในอดีต (หอพระสมุดวชิรญาณ 2558ค: 308-309) ทั้งนี้ก็ได้คาดการณ์ถึงการเปลี่ยนมานิยมใส่หมวกหากว่ามีการเปลี่ยนแปลงการแต่งกาย ดังคำว่า

๑ หญิงไทยผิวกายใช้	เครื่องประดับ
ผ่านงุ่มง่ามกลายกลับ	เก๋าล้าง
เว้นนุ่งเห็บชายสับ	แปลงเปลี่ยน ไปฤ
เห็นจักใช้หมวกบ้าง	ดังนี้ ควรมี

(หอพระสมุดวชิรญาณ 2558ค: 308)

“แก้ปัญหาพยากรณ์” ข้างต้นนำประเด็นเรื่องวัฒนธรรมการแต่งกายของผู้หญิงขึ้นมาพิจารณา อันสะท้อนการเปลี่ยนแปลงด้านวัฒนธรรมที่รับอิทธิพลมาจากชาติตะวันตกและยังสัมพันธ์กับชีวิตความเป็นอยู่ของสตรี นับว่าแสดงความก้าวหน้าของการตั้งประเด็นในการพิจารณาสังคมที่แตกต่างจากยุคจารีต แม้ความเห็นจะมีลักษณะอนุรักษนิยมแต่ผู้แก้ปัญหาก็กำนึงถึงการเปลี่ยนแปลงที่อาจเกิดขึ้นได้ในอนาคตจากปัจจัยที่เกี่ยวข้อง แสดงให้เห็นการใช้ร้อยกรองเพื่อสะท้อนสังคมวัฒนธรรมพร้อมทั้งแสดงความเห็นความรู้จากปัจเจกบุคคล งานกลุ่มนี้จึงเป็นร่องรอยสำคัญของการเปลี่ยนแปลงซึ่งมีส่วนส่งเสริมการเกิดขึ้นของกวีนิพนธ์สมัยใหม่

3.2.2 การส่งเสริมการเขียนเชิงวิพากษ์ผ่านการเล่น

สมัยรัชกาลที่ 6 ในหนังสือพิมพ์การเมืองไทยเป็นพื้นที่ที่ทำให้เกิดงานเขียนประเภทใหม่คือบทความวิพากษ์ เป็นผลมาจากพัฒนาการของบทความในช่วงก่อนหน้า งานกลุ่มนี้แสดงจุดเด่นหรือข้อจำกัดของสิ่งต่างๆ โดยมีข้อมูลยืนยันสนับสนุนเพื่อทำให้เข้าใจความเป็นไปได้หรือความเห็นที่แตกต่างในสังคม ซึ่งอาจนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงแก้ไขปัญหาต่างๆ (ธนพร ศิริพันธ์ 2566: 26) ช่วงเวลาก่อนหน้าอย่างสมัยรัชกาลที่ 5 จึงเป็นช่วงที่มีบทความเสนอความคิดเห็นออกมามากมายและเป็นรากฐานของการส่งเสริมประสบการณ์การสร้างผลงานเขียนอันนำไปสู่การเกิดบทความวิพากษ์ในสมัยต่อมา แต่หากอ้างอิงลักษณะการเขียนของบทความวิพากษ์ตามที่กล่าวมาข้างต้น การเขียนที่แสดงถึงข้อจำกัดหรือข้อเด่นข้อด้อยโดยมีข้อมูลต่างๆ รองรับเพื่อสร้างความเข้าใจในความเห็นที่อาจต่างกันได้หรือการเขียนในเชิงวิพากษ์ ลักษณะดังกล่าวย่อมปรากฏมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 หากแต่ยังมีได้อยู่ในรูปแบบบทความ ดังจะเห็นได้จากวชิรญาณก็เป็นพื้นที่หนึ่งที่มีบทบาทในการนำเสนอการเขียนเชิงวิพากษ์ผ่านงานเขียนรูปแบบต่างๆ หนึ่งในรูปแบบงานเขียนที่ส่งเสริมให้เกิดการเขียนเชิงวิพากษ์คือพจณา-วิเสนา

ทั้งนี้กิจกรรมที่โดดเด่นคือ “ปัญหาพยากรณ์” เพราะเป็นกิจกรรมที่เน้นให้เสนอเหตุผลรองรับข้อเสนอกับที่เลือก หลายประเด็นที่ตั้งมาก็สามารถนำไปสู่การถกเถียงและแลกเปลี่ยนความเห็นได้อย่างกว้างขวาง ยกตัวอย่างเช่น “ปัญหาพยากรณ์ที่ 2 การที่จะมีสามภริยาตามที่ถูกผู้ใหญ่ยกยอให้ดี หรือตามความตกลงเองดี” (หอพระสมุดวชิรญาณ 2558ข: 26) สัมพันธ์กับประเพณีผู้ใหญ่หาคู่ครองให้บุตรหลาน ซึ่งย่อมพิจารณาถึงความเหมาะสมเมื่อรับวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามา “ปัญหาพยากรณ์ที่ 14 วิชาช่างเขียนแลดนตรีควรจะใช้สอนเด็กในโรงเรียนหรือไม่ควร” (หอพระสมุดวชิรญาณ 2558ข: 170) สัมพันธ์กับการพัฒนาการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่เริ่มเกิดโรงเรียนตามรูปแบบการศึกษาของชาติตะวันตก จึงเกิดการตั้งคำถามเรื่องการดำรงอยู่ของความรู้ของวัฒนธรรมสยามในระบบการศึกษาสมัยใหม่ หรือ “ปัญหาพยากรณ์ที่ 23 ออกลูกอยู่ไฟดี หรือไม่อยู่ดี” (หอพระสมุดวชิรญาณ 2558ข: 278) สัมพันธ์กับประเพณีอนามัยแม่และเด็ก ซึ่งเป็นประเด็นสำคัญเพราะวิทยาการด้านการแพทย์ของชาติตะวันตกทำให้เกิดการเปรียบเทียบความรู้ด้านการแพทย์ของสยาม การตีพิมพ์ *คัมภีร์ครรภ์รักษา* โดยหมอบรัดเลย์เมื่อ พ.ศ. 2385 อันเป็นงานแปลความรู้ด้านการแพทย์ของสหรัฐอเมริกา เป็นหลักฐานแสดงการทำหายความรู้การแพทย์ของสยามที่ดำรงอยู่มานาน ในขณะที่ *วชิรญาณ* ฉบับ 3 พ.ศ. 2427 ตีพิมพ์งานเขียนที่ชื่อว่า “ทารกภิบาล” อันเป็นความรู้ในการดูแลครรภ์และอนามัยทารกของสยาม จึงทำให้เห็นว่าในช่วงเวลาดังกล่าวการต่อสู้กันระหว่างความรู้สองฝ่ายก็ยังได้รับความสนใจและเป็นประเด็นวิพากษ์ในแวดวงสื่อสิ่งพิมพ์ แม้ชาวสยามจะยอมรับความก้าวหน้าของความรู้จากชาติตะวันตก แต่ก็ยังเชื่อถือความรู้การแพทย์ของสยามอยู่ ดังจะเห็นได้จาก “แก้ปัญหาพยากรณ์ที่ 23 ตอนที่ 1” ซึ่งสนับสนุนการอยู่ไฟเพราะเชื่อว่าส่งผลดีต่อสุขภาพของสตรี (หอพระสมุดวชิรญาณ 2558ข: 302)

นอกจาก “ปัญหาพยากรณ์” อีกกิจกรรมหนึ่งซึ่งมีลักษณะส่งเสริมการวิพากษ์คือ “ปัญหาขัดข้อง” ยกตัวอย่างเช่น “แก้ปัญหาคความขัดข้องที่ 12” ที่มีคำวิชันจากผู้แก้ 2 คน เกี่ยวกับปัญหาข้าราชการที่พบว่าคนที่ตนทะเลาะด้วยเป็นพี่ของเพื่อนข้าราชการ แต่ทั้งสองผู้แก้ต่างก็เสนอทางออกโดยการพูดจากันเพื่อให้ไม่ถือโทษโกรธเคือง (หอพระสมุดวชิรญาณ 2558ก: 170) จะเห็นถึงการให้ความสำคัญกับความสามัคคีของหมู่ข้าราชการ หรือในประเด็นเกี่ยวกับสงฆ์ก็เคยปรากฏการออกความเห็นเชิงวิพากษ์ว่าจำเป็นต้องเป็นผู้รู้หน้าที่และรับผิดชอบกิจตนได้ ดัง “แก้ปัญหาขัดข้องที่ 14” ซึ่งแก้ข้อปฐณาว่าด้วยร้านที่พระสงฆ์นั่งฟังต้องหาทางแก้ไขเพื่อจะสวดถวายไชยมงคลได้ทัน ข้อวิชันเสนอว่าสามารถนั่งกับพื้นได้และเน้นย้ำบทบาทของพระผู้ใหญ่ในการจัดการให้เหมาะสม (หอพระสมุดวชิรญาณ 2558ก: 194) การเขียนเชิงวิพากษ์บทบาทหน้าที่ของพระสงฆ์เช่นนี้ ผู้แก้วิชันมิได้มองพระสงฆ์เป็นบุคคลที่พ้นไปจากโลกวิสัยโดยสมบูรณ์ หากแต่ยังมีความรับผิดชอบที่จะต้องดำเนินไปให้สอดคล้องกับวิถีของโลกโดยเฉพาะเมื่อเกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ การที่ “ปัญหาขัดข้อง” เอื้อให้เกิดการวิพากษ์มาจากการตั้งประเด็นที่อิงบริบทต่างๆ ในสังคม ยกตัวอย่างเช่น “ปัญหาขัดข้องที่ 73” ตั้งข้อปฐณาถึงหนทางเอาตัวรอดของนาย ม เมื่อถูกพระ ภ ซึ่งเป็นบิดากล่าวหาว่าผีเข้าและคุมขังทำร้าย ชาวบ้านต่างก็เชื่อพระ ภ ผู้รู้คาถาอาคม (หอพระสมุดวชิรญาณ 2557: 278) “แก้ปัญหาคขัดข้องที่ 73” นั้นเสนอว่าควรแก้มืดแสดงคล้ายตามไป เมื่อได้รับอิสระแล้วจึงหาทางเกลี้ยกล่อมบิดาให้เลิกความเชื่อที่ผิด ทั้งนี้เพราะข้อปฐณาตั้งประเด็นเกี่ยวกับความเชื่อของผู้คนที่ไม่สอดคล้องกับเหตุผลและวิทยาศาสตร์จึงถูกผู้แก้ปัญหาวិพากษ์อย่างรุนแรง ดังความว่า “เรื่องนี้เปนอันยากที่จะแก้ตัว ให้พ้นไปจากพวกบ้าเหล่านั้ได้ดังใจ เพราะพระ ภ ซึ่งเป็นหัวหน้าแห่งการบ้านนั้นก็เป็นบิดาของนาย ม เอง” (หอพระสมุดวชิรญาณ 2557: 301-302) การเรียกผู้เชื่อถือ

คาถาอาคมว่า “พวกบ้า” แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าเป็นการวิพากษ์ความเชื่อผ่านความรู้สมัยใหม่ การผูกเรื่องของ “ปัญหาขัดข้อง” ตามที่ยกมาข้างต้นจึงส่งเสริมให้เกิดการคิดวิพากษ์ได้เช่นเดียวกับ “ปัญหาพยากรณ์”

4. สรุป

งานเขียนประเภทปจฺญา-วิสัยนาอย่างกิจกรรม “โคลงทาย” “ปัญหาขัดข้อง” “ปัญหาพยากรณ์” และ “ศัพทวินิจัย” กับปริศนา คำทายรูปแบบโคลงกระทู้อย่างกิจกรรม “กระทู้โคลง” ใน*วชิรญาณวิเศษ* มีความเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมที่สืบทอดมาในสยาม แต่กระนั้นก็มีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาจนมีลักษณะต่างไปจากเดิมและสอดคล้องกับพื้นที่สื่อสิ่งพิมพ์ ทั้งนี้กิจกรรมเหล่านี้มีส่วนในการสืบทอดร่องรอยกรอง วัฒนธรรมการเล่น และความรู้ทางพระพุทธศาสนา ส่วนบทบาทด้านการสร้างสรรค์พบการส่งเสริมการเกิดขึ้นของกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่และการส่งเสริมงานเขียนเชิงวิพากษ์ กิจกรรมเหล่านี้มิได้เพียงนำไปสู่การสร้างสรรค์งานเขียนประเภทใหม่ในวงวรรณกรรม แต่ยังมีส่วนสำคัญในการสร้างสรรค์วัฒนธรรมวรรณศิลป์ในสมัยรัชกาลที่ 5 มิให้เป็นเพียงการดำเนินตามขนบการประพันธ์อันยึดถือระบบสุนทรียะ ความเชื่อทางศาสนา หรือความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ดังที่ดำเนินมาในวัฒนธรรมวรรณศิลป์ตั้งแต่อดีต จะเห็นได้ว่าไม่ว่าจะเป็นกวีนิพนธ์ไทยสมัยใหม่และการส่งเสริมงานเขียนเชิงวิพากษ์ล้วนแต่เป็นการสร้างสรรค์งานเขียนเพื่อนำเสนอความรู้สึกรู้สึกนึกคิดของปัจเจกบุคคลที่ปฏิสัมพันธ์กับบริบททางสังคมช่วงที่ยอมรับและปรับประยุกต์ความรู้จากชาติตะวันตก เนื้อหาสาระที่แปลกใหม่เช่นนี้มาพร้อมกับรูปแบบของงานเขียนที่ได้รับการดัดแปลงให้แตกต่างไปจากงานปจฺญา-วิสัยนา และโคลงกระทู้ที่สืบทอดมาในอดีต สอดรับกับการเผยแพร่ในสื่อสิ่งพิมพ์ อันเป็นพื้นที่อันแปลกใหม่ของยุคสมัยในการเผยแพร่งานวรรณกรรม

การตีพิมพ์งานเขียนกลุ่มนี้ในพื้นที่สาธารณะเชื้อเชิญให้มีผู้สนใจเข้าร่วมเล่นกิจกรรมต่างๆ ส่งผลสำคัญไปสู่การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นที่กว้างขวาง และยังส่งผลสนับสนุนการสร้างงานจากความรู้ความคิดของปัจเจกบุคคลให้โดดเด่นยิ่งขึ้น วัฒนธรรมวรรณศิลป์ในสมัยรัชกาลที่ 5 จึงขยายขยายจนการสร้างงานเพื่อเผยแพร่สู่สาธารณะมิได้อยู่ภายใต้อิทธิพลของพระพุทศศาสนาและราชสำนักเพียงเท่านั้น แต่เริ่มมีพื้นที่สำหรับปัจเจกบุคคลที่ต้องการสะท้อนความรู้ความคิดของตนที่มีต่อสังคมออกมาผ่านรูปแบบงานเขียนที่หลากหลาย และมีได้จำกัดอยู่แต่ในรูปแบบร้อยกรองเพียงเท่านั้นด้วย นับว่างานเขียนกลุ่มปจญา-วิสัยนาและปริศนาคำทายรูปแบบโคลงกระทู้เป็นส่วนหนึ่งของงานเขียนในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่มีบทบาทสร้างสรรค์วัฒนธรรมวรรณศิลป์ดังกล่าวให้เกิดขึ้น จากที่กล่าวมา *วชิรญาณ* จึงมิได้มีส่วนในพัฒนาการของวรรณกรรมไทยแต่เพียงการตีพิมพ์บันเทิงคดี “ร้อยแก้วแนวใหม่” ของไทยตามที่ปรากฏบ่อยครั้งในงานศึกษาประวัติศาสตร์วรรณกรรมไทยสมัยใหม่เพียงเท่านั้น แต่*วชิรญาณ*ยังเป็นแหล่งตีพิมพ์เผยแพร่งานเขียนประเภทอื่นที่มีบทบาทในวัฒนธรรมวรรณศิลป์สมัยรัชกาลที่ 5 เช่นกัน อันเป็นประเด็นที่น่าสนใจศึกษาต่อไปนอกจากงานกลุ่มปจญา-วิสัยนาและปริศนาคำทายรูปแบบโคลงกระทู้ที่ได้นำเสนอมาในบทความนี้

- กรีกมล หนูเกื้อ และ นิธิอร พรอำไพสกุล, 2561. “นิทานวชิรญาณ: บทบาทที่มีต่อสังคม.” ใน **ศิลปศาสตร์ปริทัศน์** 13 (25): 79-92.
- ไกล่รุ่ง อามระดิษ, 2533. “ร้อยแก้วแนวขบขันของไทยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 7.” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชนัญชิตา บุญเหาะ และ ปัทมา ฑีฆประเสริฐกุล, 2566. “โคลงสุภาสิตใหม่ โคลงอุภัยพากย์ และโคลงพิพิธพากย์: ความสัมพันธ์ระหว่างโคลงสุภาสิตในหนังสือวชิรญาณวิเศษกับการสร้างข้าราชการแบบใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 5.” ใน **วารสารไทยศึกษา** 19 (2): 84-116.
- ดวงมน จิตรจำนงค์, 2560. “มโนทัศน์เรื่องวรรณคดีในภูมิปัญญาไทย.” ใน รื่นฤทัย สัจจพันธุ์ (บรรณาธิการ), **ทฤษฎีกับการวิจารณ์ศิลปะ: ทัศนะของนักวิชาการไทย** (หน้า 82-109). ปทุมธานี: นาครดารงราชานุภาพ, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ, 2471. “คำนำ.” ใน **ประชุมโคลงไทย คัดจากหนังสือพิมพ์วชิรญาณวิเศษซึ่งลงพิมพ์เมื่อปีจอ พ.ศ. 2429 และ ปีกุน พ.ศ. 2430** (หน้า ก-ข). พระนคร: พิพิธมณาร.
- ธนพงศ์ จิตต์สง่า, 2552. ““วชิรญาณ”กับการแสวงหาความรู้ของชนชั้นนำของสยาม พ.ศ. 2427 – 2448.” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธนพร ศิริพันธ์, 2566. “บทความวิพากษ์ในหนังสือพิมพ์ไทยสมัยรัชกาลที่ 6: การก่อกำเนิดวรรณกรรมประเภทใหม่ในวัฒนธรรมมรดกศิลป์ไทย.” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- ธนาพล ลีมอภิชิต และ วริศา กิตติคุณเสรี, 2551. “ประวัติศาสตร์และการเมืองของวาทกรรม“หนังสือดี”.” **วารสารอ่าน** 1 (3): 39-60.
- ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ และคณะ, 2549. **สยามพิมพ์การ: ประวัติศาสตร์การพิมพ์ในประเทศไทย**. กรุงเทพฯ: มติชน.
- พระอมราภีรักขิต (เกิด), 2503. **ประตดนตรีคำฉันท์**. ม.ป.ท.
- พิสิทธิ์ กอบบุญ, 2548. “ปจญา-วิชันนา: กลวิธีทางวรรณศิลป์ในวรรณคดีไทยพุทธศาสนา.” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- มณีปิ่น พรหมสุธีรักษ์, 2547. “ประเพณีมีพระราชปจญา.” ใน **มณีปิ่นนิพนธ์: รวมบทความด้านภาษา วรรณคดี และวัฒนธรรมไทย** (หน้า 95-107). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ราชบัณฑิตยสถาน, 2556. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554**. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- รินฤทัย สัจจพันธุ์, 2552. “ปัญหาขัดข้องจากหนังสือวชิรญาณ.” ใน **จากเก่าสู่ใหม่ วรรณศิลป์ไทยไม่ล้นสูญ** (หน้า 41-71). กรุงเทพฯ: ศูนย์สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- วิภา กงกะนันทน์, 2561. **กำเนิดนวนิยายในประเทศไทย ประวัติวรรณคดีไทยสมัยใหม่**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- วีรวัฒน์ อินทรพร, 2558. “โคลงกระทู: วรรณศิลป์แห่งปัญญา.” ใน **วารสารภาษาและวรรณคดีไทย** 32 (2): 82-122
- สถาปนา เชิงจอหอ, 2564. “อาชุนิยายไทยและการถ่ายทอดอุดมการณ์ทางการเมืองในประเทศไทยในทศวรรษ 2430-2500.” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา มหาวิทยาลัยนเรศวร.

สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา, 2546. **หวังสร้างศิลป์นฤมิต เพรตแพรว:**
การสืบทอดขนบกับการสร้างสรรค์วรรณศิลป์ในกวีนิพนธ์ไทย
สมัยใหม่. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะ
อักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุภารัตน์ เสรีวัฒน์, 2520. **“วิวัฒนาการของเรื่องสั้นในเมืองไทย**
ตั้งแต่แรกจนถึง พ.ศ. 2475.” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร
มหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย คณะ
อักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุภัคมณฑน์ ขุมทรัพย์ดี, 2551. **“การวิเคราะห์เรื่องสั้นในหนังสือวชิรญาณ**
วิเศษและวชิรญาณ.” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยบูรพา.

หอพระสมุดวชิรญาณ, 2557. **วชิรญาณวิเศษ เล่ม 5/9 แผ่นที่ 1-55**
ตุลาคม ร.ศ. 108 - พฤศจิกายน ร.ศ. 109. กรุงเทพฯ: มูลนิธิ
สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา, มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา
ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา
80 พรรษา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ 12
สิงหาคม 2555.

---, 2558ก. **วชิรญาณวิเศษ เล่ม 4/9 แผ่นที่ 1-50 ตุลาคม จ.ศ. 1250 -**
ตุลาคม ร.ศ. 108. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา,
มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระ
เทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี จัดพิมพ์เนื่องในโอกาส
พระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 80 พรรษา สมเด็จพระ
นางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ 12 สิงหาคม 2555.

- , 2558ข. วชิรญาณวิเศษ เล่ม 6/9 แผ่นที่ 1-50 พฤศจิกายน ร.ศ. 109 - ตุลาคม ร.ศ. 110. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา, มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 80 พรรษา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ 12 สิงหาคม 2555.
- , 2558ค. วชิรญาณวิเศษ เล่ม 7/9 แผ่นที่ 1-51 ตุลาคม ร.ศ. 110 - ตุลาคม ร.ศ. 111. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา, มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 80 พรรษา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ 12 สิงหาคม 2555.
- , 2558ง. วชิรญาณวิเศษ เล่ม 8/9 แผ่นที่ 1-55 ตุลาคม ร.ศ. 111 - ตุลาคม ร.ศ. 112. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา, มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 80 พรรษา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ 12 สิงหาคม 2555.
- , 2559. วชิรญาณวิเศษ เล่ม 9/9 แผ่นที่ 1-48 พฤศจิกายน ร.ศ. 112 - กันยายน ร.ศ. 113. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา, มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 80 พรรษา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ 12 สิงหาคม 2555.

- , 2560. **วชิรญาณวิเศษ เล่ม 2/9 แผ่นที่ 1-48 ตุลาคม จ.ศ. 1248 - ตุลาคม จ.ศ. 1249.** กรุงเทพฯ: มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา, มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 80 พรรษา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ 12 สิงหาคม 2555.
- อภิรักษ์ณ เกษมผลกุล, 2550. ““เสภา” คือ “อิคควซัง” แบบไทยๆ ไม่ใช่เจ้าพนักงานขับหรือลำนำขับ หลักฐานจากสมุดข่อยโบราณที่เมืองตราด.” **ศิลปวัฒนธรรม** 28 (12): 150-161.
- อาทิตย์ ชีรวณิชกุล, 2552. “**ทานและทานบารมี: ความสำคัญที่มีต่อการรังสรรค์วรรณคดีไทยพุทธศาสนา.**” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- , 2565. **ขาดกับวัฒนธรรมวรรณศิลป์ไทย.** กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.